

مرور سیستماتیک عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری

دانش آموزان با تأکید بر نقش مدرسه

زهرا احمدی زمانی^۱، اکرم گودرزی^۲، نیکو دیالامه^۳

چکیده

هدف پژوهش حاضر - که با روش پژوهش فراترکیب تهیه شده - شناسایی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه است. براین‌اساس گردآوری داده‌ها با مرور ادبیات و پیشینه نظری موجود (تعداد ۳۷ مقاله و ۴۵ پایان‌نامه) انجام شده و در ادامه اطلاعات به شیوه کیفی از طریق تحلیل محتوا با کدگذاری در سه سطح «کدهای باز»، «زیرمقولات» و «مقولات»، تجزیه و تحلیل و دسته‌بندی شده‌اند. تفسیر محتوایی داده‌های متنی یافته‌های به دست آمده بیانگر این موضوع است که محیط بیرونی شامل محیط خانواده، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی با تأثیرگذاری بر محیط درونی (ویژگی‌های شخصی - وراثتی) فرد، زمینه‌ساز بروز مسئولیت‌پذیری خواهد شد. در این میان محیط مدرسه به‌طور اخص با دارا بودن سه فرایند «آموزشی»، «پرورشی» و «سازمانی»، زمینه‌ساز مسئولیت‌پذیری در متری است که از این میان عوامل روش تدریس معلم، محتوای درس، مشارکت دانش‌آموز در مدرسه، انگیزه دانش‌آموز، دین‌داری، انضباط، ویژگی معلم به‌عنوان الگو، پایگاه اجتماعی - اقتصادی، عزت نفس، انعطاف‌پذیری، سبک رهبری، سرمایه اجتماعی، هویت، ارتباط گرم، جرئت‌ورزی، احساس امنیت، احساس تعلق، محبت، خودمدیریتی، ادراک اجتماعی، تجهیزات، انصاف، تشویق و توجه به ویژگی‌های فردی در مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان نقش دارند. در پایان نتیجه‌گیری می‌شود که معلمان و مربیان آموزشی باید ضمن توجه بر به‌کارگیری عوامل شناسایی شده در محیط مدرسه با نگاهی جامع، نقش و اثر زمینه‌ها و شرایط محیطی (بیرون و داخل مدرسه) را به‌طور مستمر مدیریت و هدایت کرده و مشوق مشارکت فعالانه آن‌ها در فرایند مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان باشند.

واژگان کلیدی: مسئولیت‌پذیری، نقش مدرسه، مرور سیستماتیک، دانش‌آموزان

۱- نویسنده مسئول: دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

z_ahmadizamani@yahoo.com

goodarzi@isu.ac.ir

dialameh@isu.ac.ir

۲- استادیار گروه معارف اسلامی و علوم تربیتی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

۳- دانشیار گروه معارف اسلامی و علوم تربیتی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۹

بیان مسئله

پرداختن به جایگاه مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های مختلف زندگی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیرمفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی با چالش‌های فراوانی روبه‌رو است که از آن جمله می‌توان به جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی‌های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و... اشاره کرد (سازمان سلامت جهانی^۱، ۲۰۰۹). از همین رو پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری از اهداف غایی تعلیم و تربیت به شمار می‌رود.

مسئولیت‌پذیری یک انتخاب آگاهانه و بدون اجبار در تعیین رفتار خود و چگونگی رفتار با دیگران در مناسبات اجتماعی است (اسکارتی، رایت، پاسگال و گاتیریز^۲، ۲۰۱۵). نتایج پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که رفتار مسئولانه در روابط بین فردی سبب انعطاف‌پذیری، سازگاری اجتماعی و درنهایت موفقیت در زندگی خواهد شد. رفتار غیرمسئولانه نیز موجبات رفتار خودخواهانه و اغتشاش در مناسبات اجتماعی را فراهم می‌سازد (مک دونالد^۳، ۲۰۱۸؛ گتلین^۴، ۲۰۱۶). از همین رو وجود افراد با روحیه مسئولیت‌پذیری بالا یکی از سرمایه‌های عظیم اجتماعی به شمار می‌رود. اما متأسفانه امروزه شاهد افراد مسئولیت‌گریز هستیم و محیط‌هایی را می‌بینیم که زمینه‌های مسئولیت‌گریزی را در افراد تقویت می‌کنند. شواهد آماری حاکی از آن است که امروزه ضعف اخلاقی به‌عنوان مهم‌ترین معضل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شناخته می‌شود و نوجوانان از روحیه مسئولیت‌پذیری پایینی در حوزه فردی و اجتماعی برخوردارند (چلبی، ۱۳۸۹). براساس پژوهش خرم‌دل (۱۳۹۳) تنها ۱۳ درصد از پاسخگویان در مسئولیت‌پذیری نمره قابل قبولی به دست آورده‌اند که این موضوع نشان می‌دهد ابتدا محیط خانه و سپس محیط مدرسه - که فرد بعد از دوران کودکی بیشترین اوقات مفید خود را در آن سپری می‌کند - نقش و وظیفه خود را در زمینه پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری به خوبی ایفا نکرده‌اند. رشد مسئولیت‌پذیری در مدرسه توسط عملکردها، فرایندها، نحوه عکس‌العمل معلمان و به‌صورت کلی از طریق سیستم برنامه‌های درسی، آموزشی و پرورشی شکل می‌گیرد؛ بنابراین بسیاری از علل شکست در برنامه‌های مدرسه نظیر شکست در تحصیل، گریز از مدرسه و نظایر آن را می‌توان نتیجه شکل نگرفتن حس مسئولیت‌پذیری فراگیران در مدرسه دانست. براین‌اساس سازمان جهانی یونسکو در سال ۲۰۰۵ به‌طور خاص به حقوق و مسئولیت‌های دانش‌آموزان در مدارس پرداخته است. یونسکو

1- World Health Organization

2- Escartí, A., Wright, P. M., Pascual, C., & Gutiérrez, M.

3- MacLeod, J.

4- Voegtlin, C

(۲۰۰۵) به این نکته اشاره می‌کند که هدف از رفتن به مدرسه تنها یادگیری کتب درسی نیست؛ بلکه هدف اصلی دستیابی به شهروندان مطلوب همراه با مهارت‌های اجتماعی است که در این راستا تمامی امکانات و فرایندهای موجود در مدرسه باید به پرورش تمامی ابعاد (جسمی، ذهنی و اجتماعی) دانش‌آموز بپردازد (لونیبرگ و ارنشتاین^۱، ۲۰۰۸).

با توجه به اهمیت موضوع و براساس شواهد تحقیقاتی، پژوهش‌های فراوانی در زمینه مسئولیت‌پذیری صورت گرفته است. به‌طور مثال خوش‌بین (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر آن» با رویکردی تلفیقی به شش عامل اثرگذار بر مسئولیت‌پذیری دست یافته که شامل قومیت، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، رسانه‌های جمعی، دین‌داری، اعتماد اجتماعی و عام‌گرایی (توجه به استانداردهای نقش) می‌شود. شهرستان یزد» به این نتیجه دست یافته که مسئولیت‌پذیری با خودکارآمدی و عملکرد تحصیلی رابطه مثبت و معناداری دارد. همچنین حیدریه‌زاده (۱۳۹۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دبیرستان‌های یحیی‌زاده جلودار (۱۳۹۷) در مقاله «اثر بخشی آموزش خودآگاهی بر هویت‌یابی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم» به این یافته‌ها رسیده که آموزش خودآگاهی بر مسئولیت‌پذیری و هویت‌یابی دانش‌آموزان مؤثر است.

از طرفی سعادت‌شامیر (۱۳۸۷) در مقاله خود با عنوان «پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر دوره دوم متوسطه براساس خودکارآمدی و هوش معنوی» به این نتیجه دست یافته که مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، تابعی از میزان خودکارآمدی و هوش معنوی آنان است. کردلو (۱۳۸۷) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان دبیرستانی در خانه و مدرسه» به این نتیجه رسیده که احساس امنیت، احساس تعلق و عزت نفس بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه نقش دارند. همچنین در پژوهشی که با عنوان «مسئولیت‌پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده» توسط چشمه (۱۳۹۰) انجام شده، نتایج اینگونه است که آموزش، تقلید، تلقین، جنسیت، مسئولیت‌پذیری والدین، رابطه گرم و حمایتی بین والدین و نوجوان، مشارکت در گروه و میزان تحصیلات و اشتغال والدین به‌عنوان متغیرهای اثرگذار بر مسئولیت‌پذیری هستند. خرم‌دل (۱۳۹۳) در پژوهشی دیگر با عنوان «بررسی رابطه بین عزت نفس، خودمختاری و انصاف با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان» به این نتایج دست یافته که درک از انصاف، عزت نفس، رابطه گرم، فرصت خودمختاری، خود پنداره و خودمختاری درک شده عوامل مؤثر بر

1- Lunenburg & Ornstein

مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان هستند. کاظم‌پور (۱۳۹۱) نیز در پژوهش «تأثیر روش یادگیری مشارکتی در رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان» به این یافته دست یافته که روش یادگیری مشارکتی در رشد مهارت‌های اجتماعی مربوط به احترام، انجام وظیفه، مسئولیت‌پذیری، همکاری با دیگران، رعایت مقررات، دوست‌یابی و فعالیت‌های گروهی اثرگذار است.

مرور مطالعات پیرامون مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان حاکی از آن است که تحقیقات زیادی درباره عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری صورت گرفته است؛ حیدریه‌زاده (۱۳۹۸)، یحیی‌زاده جلودار (۱۳۹۷)، سعادت‌شامیر (۱۳۸۷)، خوش‌بین (۱۳۹۰)، کردلو (۱۳۸۷)، ایزدی (۱۳۸۸)، سلطان‌زاده (۱۳۹۱)، سفیری (۱۳۹۰)، خرم‌دل (۱۳۹۳)، حاج‌ملک (۱۳۹۰)، کریمی (۱۳۹۲)، اسلامی (۱۳۹۱)، مظفری (۱۳۹۱)، صالحی (۱۳۹۲)، جورابلو (۱۳۹۳)، گلستانی (۱۳۹۳)، سالاروند (۱۳۹۴)، دشتیاری (۱۳۹۴)، درویشی (۱۳۹۴)، اینانلو (۱۳۹۳)، یاسمی‌نژاد (۱۳۹۳)، محمدیان (۱۳۹۳)، عبدی (۱۳۹۰)، لوئیس (۲۰۰۱)، فوسی (۲۰۱۲)، بلاسکووا (۲۰۱۴)، پلاتونووا (۲۰۱۵)، بوکانان (۲۰۱۵)، یسیل (۲۰۱۳)، کورتا (۲۰۱۴)، رولین (۲۰۱۴)، ایمانیا الیاسا (۲۰۱۴)، توری کاکیاکا (۲۰۱۴)، اسلاولجیوب (۲۰۱۵)، واکاراپورن (۲۰۱۵)، سی لویی (۲۰۱۰)، فتحی‌زاده (۱۳۸۸)، سعیدی‌مقدم (۱۳۷۴)، سعادت‌شامیر (۱۳۸۳)، فرهادی (۱۳۸۳)، امیدیان (۱۳۸۱)، جلیلی (۱۳۸۹)، سلیمی (۱۳۹۰)، نظری (۱۳۹۱)، فقیهی (۱۳۹۱)، نیری گلستانی (۱۳۸۴)، عباس‌زاده (۱۳۸۰)، حسینی (۱۳۸۲)، مشهدی (۱۳۹۳)، زارعی (۱۳۹۲)، معصومی (۱۳۹۲)، کاظمی (۱۳۷۸)، حسینی (۱۳۸۹) و فرهانی (۱۳۹۲)، در این حوزه یافته‌های مطالعاتی سودمندی به دست آورده‌اند؛ اما برای رسیدن به یک نقشه و مدل ذهنی کاربردی لازم است در یک مطالعه پژوهشی مجموعه عوامل احصاء شده از طریق مرور توصیفی و تحلیلی به‌طور نظام‌مند دسته‌بندی شوند تا برپایه آن اولویت و ضرورت هر یک از عوامل، نقش و کارکرد آن‌ها با تأکید بر مدرسه‌شناسایی و تبیین شوند.

با توجه به مطالعات انجام شده در زمینه مسئولیت‌پذیری، می‌توان گفت تاکنون باهدف شناسایی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان به‌منظور یکپارچه‌سازی نتایج و رسیدن به یک مدل مفهومی اولیه از مجموعه عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری، تحقیق جامعی انجام نشده است. نظر به این خلأ پژوهشی این پژوهش درصدد است ابتدا به تبیین محیط‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری و سپس شناسایی و دسته‌بندی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر نقش مدرسه براساس پژوهش‌های صورت گرفته بپردازد.

روش پژوهش

مطالعه حاضر یک مطالعه فراترکیب از نوع مرور سیستماتیک است. برای انجام این مطالعه، اطلاعات مورد نیاز از منابع مختلفی همچون مجلات مدیریتی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و پایان‌نامه‌ها و سایت‌های علمی داخلیو خارجی از جمله سیدا، نورمگز، مگیران، پروکوست، ساجه، اِمرال، گوگل اسکولار، اسکوپوس و... جمع‌آوری شده است. مرور مقالات و پژوهش‌های مربوطه براساس تفکیک موضوعی مطالب صورت گرفته است. جامعه آماری این مطالعه شامل تمامی مقالات و پژوهش‌ها در زمینه عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری با تأکید بر نقش مدرسه است. واژه‌های کلیدی برای انتخاب مقالات و پایان‌نامه‌ها شامل مسئولیت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان و نقش مدرسه بر مسئولیت‌پذیری است. این جست‌وجو ابتدا با کلمه «مسئولیت‌پذیری» آغاز شد، اما در ادامه کلیدواژه‌های دیگری هم به این مجموعه اضافه شد که با این کلیدواژه‌ها در نهایت ۲۰۰ مقاله و پایان‌نامه به دست آمد. مقالات و پایان‌نامه‌ها پس از بررسی عنوان، از نظر ارتباط چکیده با هدف مورد نظر ارزیابی شدند و موارد نامرتب و تکراری آن‌ها حذف شد، سپس از مستندات فیش‌برداری شد و در نهایت ۳۷ مقاله و ۴۵ پایان‌نامه از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸ در منابع داخلی و از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۸ در منابع خارجی مورد بررسی قرار گرفت.

در ادامه با شیوه‌های کیفی و براساس تفسیر ذهنی محتوایی پژوهشگر به طبقه‌بندی مفهومی محیط‌ها و عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری از زوایا و جنبه‌های مختلف در جدول شماره (۱) پرداخته می‌شود که براساس شباهت مقولات فرعی، عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه در جدول شماره (۲ و ۳) ذکر خواهد شد.

یافته‌های پژوهش

برای شناسایی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر نقش مدرسه، اطلاعات مورد نیاز از منابع مختلفی چون کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و مجلات داخلی و خارجی مرتبط جمع‌آوری شد، سپس از طریق تحلیل متن ابتدا مؤلفه‌های محیطی و زمینه‌ای اثرگذار بر مسئولیت‌پذیری انسان و سپس عوامل مرتبط به هر یک که بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مؤثرند، به شرح ذیل استخراج و استنباط شد:

مؤلفه‌های زمینه‌ای و محیطی اثرگذار بر مسئولیت‌پذیری انسان

عامل محیط در مفهوم گسترده دربرگیرنده تمامی شرایط طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است که بر رفتار انسان تأثیرگذار است. بنابراین محیط، عامل زیربنایی در تکوین و تکامل

طبیعت و اخلاق انسان و مؤثر بر رفتار به حساب می‌آید (ربانی، ۱۳۸۵). امام علی(ع) در این زمینه فرموده‌اند: «شبهت مردم به محیط اجتماعی زمان خود از نظر اخلاقی بیشتر از شبهت به صفات خانوادگی و خلیات پدران آن‌هاست» (بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۴۶). اینک مؤلفه‌های محیطی اثرگذار بر مسئولیت‌پذیری انسان براساس ادبیات پژوهش به شرح ذیل عنوان می‌شود:

محیط زندگی: توجه به تأثیر عوامل محیطی در جامعه انسانی ریشه‌های کهن دارد. ارسطو شاید نخستین کسی باشد که به اثر عوامل جغرافیایی در زندگی اجتماعی انسان توجهی جامع داشته است (محسنی، ۱۳۶۷، ص ۶۹). جامعه‌شناسان دیگری از جمله کنت و دورکیم نیز اظهار داشته‌اند که انسان نمی‌تواند خودش را از تأثیرات محیط اجتماعی رها سازد. همچنین «بروس کوئن» در رابطه با عوامل تحول شخصیتی معتقد است که وراثت زیست‌شناختی، محیط طبیعی که فرد در آن زندگی و کار می‌کند و فرهنگ و تجارب فردی و گروهی در تحول شخصیت دخالت دارند (کوئن، ۱۹۳۸، ترجمه ثلاثی، ۱۳۸۸، ص ۸۶). دشتیاری (۱۳۹۴) نیز در پژوهش خود به محل زندگی فرد اشاره می‌کند که می‌تواند بر مسئولیت‌پذیری تأثیرگذار باشد.

محیط خانواده: خانواده نخستین نهاد اجتماعی کودک است که در شکل‌گیری عادات و اندیشه‌های او نقش مهمی ایفا می‌کند. پدر و مادر به‌عنوان الگوی رفتاری کودکان بر مسئولیت‌پذیری آن‌ها تأثیر می‌گذارند؛ به‌این‌معنا که هر چقدر والدین مسئولیت‌پذیر باشند، فرزند آن‌ها نیز مسئولیت‌پذیرتر می‌شوند (سفیری، ۱۳۹۰).

در این زمینه پژوهش‌های صورت گرفته توسط دیدار (۱۳۹۲)، گلستانی (۱۳۹۳)، دشتیاری (۱۳۹۴) و اوکومارا (۲۰۱۰) نشان‌دهنده تأثیر سبک‌های فرزندپروری، جو عاطفی خانواده و مهارت‌های اجتماعی والدین بر مسئولیت‌پذیری و جامعه‌پذیری فرزندان است.

محیط دوستان: گروه دوستان و همسالان از طریق تقویت یا تنبیه بر رفتار فرد تأثیر می‌گذارد. رفتاری را که گروه تقویت کند، در فرد تثبیت می‌شود و افراد معمولاً رفتاری را که گروه تأیید نکند و آن‌ها را به سبب آن مسخره یا طرد کند، انجام نمی‌دهند. همچنین فعالیت‌های هر یک از اعضاء توسط گروه ارزیابی و به آن‌ها بازخورد داده می‌شود. این بازخوردها در فرد تأثیر گذاشته و رفتار و نگرش او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این عوامل سبب می‌شود که گرایش نوجوان به همسالان و دوستان و اثرپذیری از آن‌ها به بیشترین حد خود برسد (سادات، ۱۳۷۱؛ داوودی، ۱۳۹۰).

محیط رسانه: رسانه‌ها در عصر حاضر حکم تیغ دو لبه‌ای را دارند که نوع کاربرد آن بر افکار عمومی بسیار مؤثر است. رسانه‌ها هم می‌توانند نقش اساسی در پیشرفت همه‌جانبه کشور و ارتقای سلامت و

بهداشت روانی افراد داشته باشند و هم مخرب فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای افراد جامعه شوند. براساس پژوهش‌های صورت گرفته توسط بلامبرگ (۱۹۹۴)، ایزنر (۱۹۹۴) و هورن (۲۰۰۳)، رسانه‌ها می‌توانند به‌عنوان یک برنامه خارج از برنامه رسمی مدارس، ارزش‌ها، نگرش‌ها، باورها و مهارت‌های شخصی و اجتماعی دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار دهند (به نقل از رشیدی، ۱۳۸۹). همچنین در پژوهشی که توسط رمضانی و همکاران (۱۳۸۹) انجام شد، مشخص شد که میزان ناهنجاری رفتاری دانش‌آموزان با میزان مصرف رسانه ارتباط تنگاتنگی دارد. خوش‌بین (۱۳۹۰) نیز استفاده از رسانه‌های جمعی را یک مؤلفه تأثیرگذار بر مسئولیت‌پذیری برمی‌شمرد.

محیط نهادهای فرهنگی - مذهبی: کانون‌های مذهبی مانند زیارتگاه‌ها، تکایا و هیئت‌های مذهبی، نماز جمعه و... بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی - اجتماعی افراد است. مکان‌های مذهبی با فراخوانی پیوسته مسلمانان به جمع، روح جمع‌گرایی، مشارکت، انعطاف و مسئولیت‌پذیری را در افراد تقویت می‌کنند.

چنین مکان‌هایی در ایجاد وحدت و انسجام مؤمنین، ارتقای آگاهی افراد، طرح مشکلات و مباحث اجتماعی، تعاون اجتماعی و... نقش بسیار مهمی را دارا هستند.

به‌عنوان نمونه در جریان انقلاب اسلامی می‌توان اذعان کرد که نخستین جرقه‌های انقلاب با سخنرانی امام خمینی (ره) در مسجد اعظم و مدرسه فیضیه قم به وجود آمد (مدنی، ۱۳۶۹، ص ۹۳).

محیط مدرسه (فزایندها و کارکردها): مدرسه از مهم‌ترین نهادهای رسمی اجتماعی، تربیتی و آموزشی و اصلی‌ترین رکن تعلیم و تربیت بعد از نهاد خانواده به شمار می‌رود. مدرسه برای انجام مأموریت رسمی خود (آموزش و پرورش)، منابع مورد نیاز خود را به‌صورت درونداد از جامعه می‌گیرد، سپس از طریق یک سلسله فراگردهای پیچیده - که مستلزم به‌کارگیری ساختار سازمانی، افراد و تکنولوژی و ایفای وظایف معینی است - دانش‌آموزان را آموزش و پرورش می‌دهد و نتیجه کار (برونداد) خود را به‌صورت افرادی که از جهات مختلفی تغییر یافته و صلاحیت و شایستگی پیدا کرده‌اند، تحویل جامعه می‌دهد (علاقه‌بند، ۱۳۸۱). رابرت واتر، فرد و نیومن^۱ (۱۹۹۰) بر این باورند که مدارس مکانی مهم در تشویق دانش‌آموزان برای شرکت در فعالیت‌ها و کمک‌های گروهی به شمار می‌روند. مدرسه تأثیری مثبت در احساس مسئولیت دانش‌آموزان نسبت به رفاه حال دیگران، احساس لیاقت و شایستگی دانش‌آموزان هنگام فعالیت‌های گروهی و برقراری ارتباط با دیگران، رشد اجتماعی و مهارت‌های حل مسئله دارد. (وحید، جهانبخش و فرنیا، ۱۳۹۱، ص ۵۹).

1- Robert Waterman, Fred & Newman

پیچیدگی‌های زندگی امروزه، مدیران را بر آن داشته که به جای توجه به اجزاء با تمرکز بر فرایند اصلاح، بهبود و بهینه‌سازی آن از امکانات محدود و موجود، حداکثر استفاده را متوجه مدرسه کنند (تورانی، ۱۳۹۳). از همین رو برای داشتن آموزش و پرورش واقعی، گسست و شکاف بین فرایندهای جاری در سازمان آموزشی امری ناممکن است؛ چرا که تمامی فعالیت‌ها و فرایندهای آن همچون تار و پود در هم تنیده است و نمی‌توان آن‌ها را از هم جدا کرد (کریمی، ۱۳۸۱). بنابراین تقسیم‌بندی صورت گرفته در این نوشتار برای سهولت در تبیین میزان اثرگذاری هر یک از فرایندها در امر مسئولیت‌پذیری است و بدان معنی نیست که هر یک از فرایندها اثری مستقل و جدا بر روی دانش‌آموز دارند. اینک فرایندهای عملیاتی مدرسه به شرح ذیل بیان می‌شود:

فرایند و کارکردهای مدرسه

فرایند و کارکردهای سازمانی در مدرسه

سازمان، یک سیستم اجتماعی دارای ساختار و متشکل از اعضاء است که برای رسیدن به اهداف یکدیگر همکاری می‌کنند (گرینبرگ^۱، ۲۰۰۰، ص ۴). ساختار سازمانی حاصل فراگرد سازمان‌دهی و طراحی سازمان است و چگونگی توزیع کارها، قدرت و اختیار را در سازمان نشان می‌دهد (الیس^۲، ۲۰۰۳). امروزه به دلیل رشد سریع اطلاعات، متنوع بودن نیازها و درخواست‌های ذی‌نفعان آموزش و پرورش، ساختاری مطلوب است که از پیچیدگی، رسمیت و تمرکز کم‌تری برخوردار باشد. تحقق کامل این امر بستگی بسیاری به نوع و سبک رهبری و تصمیم‌گیری مدیر مدرسه و سازمان آموزش و پرورش دارد (گروه پژوهشی سازمان، مدیریت و منابع انسانی، ۱۳۸۲). همچنین در تحلیل سازمان‌های آموزشی، وظایف و مسئولیت‌های سازمانی را می‌توان به سه دسته «فنی»، «اداری» و «نهادی یا اجتماعی» تفکیک کرد (علاقه‌بند، ۱۳۸۱). از همین رو کاربرد قواعد و اصول سازمان‌دهی و هماهنگی در هر یک از سطوح از جمله مهارت‌های مدیر و رهبر آموزشی است که با درک و فهم ارزیابی و اصلاح تغییر سازمان، بهره‌گیری از فلسفه آموزش هدف‌ها و فرایندهای آن و بهسازی و اصلاح فرایندهای مختلف مسئول دخالتهای سازمان است. از جمله فرایندها و فعالیت‌های سازمانی را که منجر به پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان می‌شود، می‌توان بدین‌گونه برشمرد^۳:

1- Greenberg

2- Ellis

۳- تفصیل و شرح هر یک از فرایندها در پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق(ع) پردیس خاوران، با عنوان «عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر رساله حقوق امام سجاد(ع)» آمده است.

- ۱- چشم‌اندازها، سیاست‌ها، اهداف عملیاتی مدرسه
- ۲- مدیریت و سبک تصمیم‌گیری و میزان تمرکز سازمانی
- ۳- قوانین و اختیارات سازمانی
- ۴- سازمان‌دهی، هماهنگی و تقسیم‌بندی وظایف

فرایند و کارکردهای آموزشی در مدرسه

آموزش^۱، فعالیتی هدفمند با آغاز و پایان مشخص است که منجر به درگیر شدن^۲ سطوح شناختی، عاطفی و رفتاری یادگیرندگان می‌شود. آموزش ممکن است بدون برنامه از قبل تعیین شده برای یادگیرنده حاصل شود؛ بنابراین به دو صورت رسمی و غیررسمی قابل ذکر است (اسکینر^۳، ۲۰۱۰). عوامل آموزشی به اموری گفته می‌شود که مقدمات و زمینه‌های لازم را برای انتقال مفاهیم و یادگیری در یادگیرندگان فراهم می‌آورد که شامل معلم، محتوا، سیاست‌های آموزشی، امکانات و فضای آموزشی، فرهنگ و جو روانی حاکم بر کلاس و... است. شایان ذکر است معلم به‌عنوان محور فعالیت‌های آموزشی بیشترین کارکردهای اثربخش را در محیط‌های آموزشی ایفا می‌کند. او می‌تواند حتی نقص کتاب‌های درسی و کمبود امکانات آموزشی را جبران کرده و با ایجاد ارتباط عاطفی مطلوب، محیط آموزشی را به محیطی جذاب و فعال تبدیل کند. همچنین شخصیت معلم و دیدگاهی که به آن اعتقاد دارد، در چگونگی کار او تأثیر می‌گذارد (رضایی کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰).

ازجمله فرایندها و فعالیت‌های آموزشی معلم را که منجر به پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان می‌شود، می‌توان بدین‌گونه برشمرد^۴:

- ۱- پرورش تفکر انتقادی
- ۲- شناخت خلیقات، توانایی‌ها و تفاوت‌های فردی هر یک از دانش‌آموزان
- ۳- روش تدریس فعال
- ۴- ارتباط حسنه بین معلم و دانش‌آموز
- ۵- توجه به نوع تکالیف ارائه شده
- ۶- فضای فیزیکی مدرسه
- ۷- توجه مدیر و معلمان به برنامه‌های درسی پنهان

1- Instruction

2- Engagment

3- Skinner

۴- تفصیل و شرح هر یک از فرایندها در پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق(ع) پردیس خاوران، با عنوان «عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر رساله حقوق امام سجاده(ع)» آمده است.

- ۸- نگرش مثبت معلم نسبت به دانش‌آموزان
- ۹- سیستم ارزشیابی مناسب
- ۱۰- مهارت‌آموزی
- ۱۱- جو روانی - اجتماعی مثبت در کلاس درس
- ۱۲- حمایت و پشتیبانی معلم در مواقع بروز مشکل
- ۱۳- اعطای اختیارات به دانش‌آموز
- ۱۴- تأکید بر یادگیری کل‌نگر و همه‌جانبه به‌جای یادگیری بخشی و قطعه‌ای که از جمله مهم‌ترین عوامل آموزشی اثرگذار بر الگوهای رفتاری دانش‌آموزان در محیط مدرسه است.

فرایند و کارکردهای پرورشی مدرسه

پرورش، فرایندی منظم و مستمر است که هدف آن هدایت رشد همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یابندگان درجهت کسب و درک معارف بشری و هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفا شدن استعدادهای آنان است (سیف، ۱۳۸۷، ص ۳۵). پرورش^۱ فرایندی بدون آغاز و پایان مشخص است که به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. تمامی فرایندهای جاری در نظام آموزشی همگی در خدمت پرورش قرار دارند (سکینر، ۲۰۱۰). فعالیت‌های پرورشی در مدرسه، فعالیت‌هایی است که برای تعمیق باورهای دینی و رشد اخلاقی و همچنین تقویت مهارت‌های زندگی فردی و اجتماعی با توجه به استعدادها و علایق دانش‌آموزان مطابق با آیین‌نامه‌ها و ضوابط مربوط در تمامی رشته‌ها به‌صورت نظری و عملی ارائه می‌شود (صافی، ۱۳۸۴). فعالیت‌های پرورشی به دو شکل قابل ذکر هستند؛^۲ یک دسته مجموعه فعالیت‌هایی که خارج از چارچوب رسمی آموزش کلاسی از طریق امور تربیتی یا معاونت پرورشی در مدرسه اجرا یا مورد رسیدگی قرار می‌گیرند. دسته دیگر به دلیل انفکاک‌ناپذیری آموزش و پرورش از یکدیگر، فعالیت‌ها و امور مربوط به عملکرد و ویژگی‌های معلم و سایر اولیای مدارس و همچنین محتوای بعضی از دروس و نحوه ارائه آن‌ها به دانش‌آموزان است که دارای نقش و کارکرد تربیتی بوده و در این حیطه قرار می‌گیرد (کارگری، ۱۳۸۶؛ به نقل از رضایی کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰).

اینک با توجه به مبانی نظری پژوهش، عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر محیط به شرح زیر دسته‌بندی شده است:

1- Education

۲- تفصیل و شرح هر یک از فرایندها در پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع) پرديس خواهان با عنوان «عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با تأکید بر رساله حقوق امام سجاد (ع)» آمده است.

جدول ۱. دسته بندی عوامل مرتبط با محیط های مؤثر بر مسئولیت پذیری بر اساس پژوهش های صورت گرفته

محیط های مؤثر بر مسئولیت پذیری				درونی	عوامل مؤثر بر مسئولیت پذیری	تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	شخصی	وضعیت اقتصادی - اجتماعی		
		نهادهای فرهنگی	رسانه	خانواده	محل زندگی		
			مدرسه		خانواده		
✓	✓			✓	وضعیت اقتصادی		
				✓	بازگه اجتماعی - اقتصادی	۱۳۹۴	دشتیاری
				✓	خانواده		
				✓	مسئولین مدرسه		
				✓	جو عاطفی خانواده	۱۳۹۳	گلستانی
				✓	تاب آوری		
				✓	سبک فرزند پروری	۱۳۹۲	دیدار
				✓	آموزش خانواده	۱۳۹۲	فرهانی
				✓	رابطه گرم بین والدین و نوجوان		
				✓	میزان مسئولیت پذیری والدین	۱۳۹۰	سفری
				✓	جنسیت		
				✓	خانواده عملکرد	۱۳۹۰	سلیمی
				✓	شرایط اشتغال خانواده		
				✓	انگیزش پیشرفت	۱۳۸۹	حسینی
				✓	خانواده		
				✓	احساس امنیت	۱۳۸۷	کردلو

مجموعه‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		فرهنگی	خانواده	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		فرهنگی	خانواده	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		نهادهای فرهنگی	مدرسه	شخصی	احساس تعلق	۱۳۷۴	سعیدی مقدم
		رسانه	خانواده	شخصی	عزت نفس	۱۳۷۴	سعیدی مقدم
				شخصی	محبت خانواده	۱۳۷۴	سعیدی مقدم
				شخصی	احساس امنیت	۱۳۹۲	کریمی
				شخصی	احساس تعلق	۱۳۹۲	کریمی
				شخصی	عزت نفس	۱۳۸۳	سعادت‌ی شامیر
				شخصی	سبک هویت	۱۳۸۱	امیدیان
				شخصی	سبک هویت	۱۳۹۴	سالاروند
				شخصی	سلامت عمومی	۱۳۹۳	یاسمی‌نژاد
				شخصی	سبک هویت	۱۳۹۳	محمدیان
				شخصی	سرخسختی روان‌شناختی	۱۳۹۳	محمدیان
				شخصی	بلورهای معنوی	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	آموزش هوش اخلاقی	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	هوش اخلاقی	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	سروایه اجتماعی	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	عزت نفس	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	سازگاری اجتماعی	۱۳۹۲	زارعی
				شخصی	تمایزناقصی	۱۳۹۲	معمودی
				شخصی	جرت‌ورزی	۱۳۹۲	معمودی

مجموعه‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی		عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری		تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	شخصی	خانواده	مدرسه	نهادهای فرهنگی	پیرونی	
			✓	✓			اخلاقی هوش تاب‌آوری پیشرفت تحصیلی	۱۳۹۱	فتیحی مظفری
				✓			انگیزه درونی رضایت از زندگی	۱۳۹۰	عبدی
				✓			دانش شهروندی خودمختاری	۱۳۸۸	ایزدی
				✓			عزت نفس خودبنداره	۱۳۸۷	خرمداد
			✓	✓			رضایت‌مددی اجتماعی دین‌داری	۱۳۹۳	جورابلو
			✓	✓			وضعیت شغلی رضایت‌مددی اجتماعی دانش شهروندی سن	۱۳۹۳	جورابلو
			✓	✓			پایداری نقش فعال دانش‌آموزان وضعیت شغلی رضایت‌مددی اجتماعی	۱۳۹۳	جورابلو
				✓			انصاف اولیه مدرسه پنیروفتن نقش فعال دانش‌آموزان	۱۳۸۷	خرمداد
				✓			رضایت اولیه مدرسه خودبنداره	۱۳۸۷	خرمداد
				✓			رضایت اولیه مدرسه خودبنداره	۱۳۸۷	خرمداد
			✓	✓			وضعیت شغلی رضایت‌مددی اجتماعی	۱۳۹۳	جورابلو
			✓	✓			پایداری نقش فعال دانش‌آموزان وضعیت شغلی رضایت‌مددی اجتماعی	۱۳۹۳	جورابلو

مجموعه‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی		عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری		تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	تربیتی	فرهنگی	خانواده	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
			نهادهای فرهنگی	رسانه	مدرسه				
		✓				✓	مودت	۱۳۹۱	یعقوبی
		✓				✓	همبازی		
							عام‌گرایی		
		✓					اعتماد اجتماعی		
				✓			رسانه‌های جمعی	۱۳۹۰	خوش‌بین
						✓	دین‌داری		
						✓	پایگاه قومیت		
			✓				کلون فرهنگی	۱۳۸۳	حسینی
						✓	تدریس مشارکتی		
						✓	پیشرفت تحصیلی	۱۳۹۴	درویشی
							مشارکت دانش‌آموزان		
						✓	بینش اجتماعی و سیاسی		
						✓	توسعه مهارت همکاری	۱۳۹۳	اینانلو
						✓	محتوای درس		
						✓	ابراز عقیده		
						✓	روش فعال تدریس		
						✓	یادگیری گروهی	۱۳۹۳	مشهدی
						✓	واقعیت‌درمانی گروهی	۱۳۹۱	اسلامی
						✓	رویکرد شناختی در تدریس	۲۰۱۰	خرایی

مجموعه‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		_____	فرهنگی	_____			
		نیادهای فرهنگی	رسانه	مدرسه	خانواده		
				✓	آموزش نظریه گلاسر	۱۳۸۹	جلیلی
				✓	آموزش واقعیت‌درمانی	۱۳۸۸	بخشی
				✓	آموزش ان‌ال‌بی	۱۳۸۵	سعداتی
				✓	آموزش فنی و حرفه‌ای	۱۳۸۴	نیری گلستان
				✓	مشارکت دانش‌آموزان		
				✓	بینش اجتماعی و سیاسی		
				✓	معنی‌وار ساختن محتوای درس	۱۳۸۰	عباس‌زاده
				✓	ابراز عقیده		
				✓	روش فعال آموزش		
				✓	خودمدیریتی		
				✓	نظم‌پذیری		
				✓	قانونمندی	۱۳۹۲	صالچی
				✓	امانت‌داری		
				✓	وظیفه‌شناسی		
				✓	پیشرفت‌گرایی		
				✓	ورزش	۱۳۹۱	نظری
				✓	مکلف کردن به اندازه توانایی	۱۳۹۰	حاج‌همایک

مجموعه‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		بیرونی	فرهنگی				
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	خانواده	شخصی		
		نهادهای فرهنگی	رسانه	مدرسه			
			✓		محبت		
				✓	فرصت دادن در تصمیم‌گیری		
					مدرسه		
				✓	تشویق		
				✓	بازی		
				✓	الگو گرفتن		
				✓	فعالیت‌های پرورشی	۱۳۸۸	فتحی‌زاده
				✓	شورای دانش‌آموزی	۱۳۸۳	فرهادی
				✓	مشارکت در فعالیت فوق‌برنامه		
				✓	پیشرفت تحصیلی	۱۳۸۲	بهیویی
				✓	مشارکت در فعالیت فوق‌برنامه	۱۳۷۸	کاظمی
				✓	رهبری تحول‌آفرین	۲۰۱۴	خانگی
				✓	کار تیمی	۱۳۹۱	سلطان‌زاده
	✓	✓		✓	طبقه اجتماعی و اقتصادی	۲۰۱۲	فوسمی
		✓		✓	علاقه به دریافت اطلاعات	۲۰۱۵	واکارپورن
		✓			حمایت جامعه		
				✓	قضاوت اقدامات سازمانی	۲۰۱۵	بوکالیان
				✓	توسعه اخلاق فردی	۲۰۱۵	پلاتونوا

محیط‌های مؤثر بر مسئولیت‌پذیری				درونی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
سیاسی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	شخصی	عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری	تاریخ	محقق
		نهادهای فرهنگی	فرهنگی رسانه	خانواده	توسعه ارزش‌های زیست‌محیطی	۲۰۱۵	اسلازلچوب
			مدرسه		تربیت پیام‌های اخلاقی	۲۰۱۴	توری کاکیاکا
					دانش آموز محوری		
					خلاقیت دانش آموز	۲۰۱۴	ایمانیا ایلیسا
					بازی	۲۰۱۴	کورتا
					خودکارآمدی معلم	۲۰۱۴	بالاسکوا
					تخصصیت معلم	۲۰۱۴	
					روش تدریس		
					روش پروژه	۲۰۱۴	رولین
					شخصیت معلم	۲۰۱۳	یسیل
					آموزش غیررسمی	۲۰۱۰	سی لویی
					علاقه به یادگیری		
					تکنیک‌های اقتضایی رابطهای	۲۰۰۱	لوئیس
					جنسیت		
					سازمان یادگیرنده	۲۰۱۴	لنوتا راس

انعطاف‌پذیری	✓	مناظری ۱۳۹۱
توجه به ویژگی‌های فردی	✓	سلطان‌زاده ۱۳۹۱
تشویق	✓	نظری ۱۳۹۱
انصاف	✓	فتیحی ۱۳۹۱
جرئت‌ورزی	✓	حاج‌ملک ۱۳۹۰
ارتباط گرم	✓	سفیری ۱۳۹۰
عزت نفس	✓	خوش‌بین ۱۳۹۰
احساس تعلق	✓	عبدی ۱۳۹۰
احساس امنیت	✓	
هویت	✓	
محبت	✓	
سرمایه اجتماعی	✓	
خودمدیریتی	✓	
ادراک اجتماعی	✓	
ویژگی معلم به‌عنوان الگو	✓	
سبک رهبری	✓	
الگیزه	✓	
تجهیزات (رسانه)	✓	
محتوای درس	✓	
مشارکت دانش‌آموز	✓	
روش تدریس	✓	
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	✓	
انضباط	✓	
دین‌داری	✓	
محقق:		

انعطاف‌پذیری	
توجه به ویژگی‌های فردی	
تشویق	
انصاف	
جرئت‌ورزی	✓
ارتباط گرم	
عزت نفس	
احساس تعلق	
احساس امنیت	
هویت	✓
محبت	
سرمایه اجتماعی	
خودمدیریتی	
ادراک اجتماعی	✓
ویژگی معلم به‌عنوان الگو	
سبک رهبری	
الگیزه	✓
تجهیزات (رسانه)	
محتوای درس	✓
مشارکت دانش‌آموز	✓
روش تدریس	✓
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	
انضباط	
دین‌داری	✓
محقق:	
سعادت‌ی	
شامسر	
۱۳۸۳	
فروهادی	
۱۳۸۳	
لادن ۱۳۸۲-۱۳۸۸	
حسینی	
۱۳۸۲	
امینیان	
۱۳۸۱	
عباس‌زاده‌گل	
۱۳۸۰	
کاتلمی	
۱۳۷۸	
سعیدی	
مقدم ۱۳۷۴	

انعطاف پذیری	
توجه به ویژگی های فردی	
تشویق	
انصاف	
جرئت ورزی	
ارتباط گرم	
عزت نفس	
احساس تعلق	
احساس امنیت	
هویت	
محبت	
سرمایه اجتماعی	✓
خودمدیریتی	
ادراک اجتماعی	✓
ویژگی معلم به عنوان الگو	
سبک رهبری	✓
انگیزه	
تجهیزات (رسانه)	
محتوای درس	✓
مشارکت دانش آموز	
روش تدریس	
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	✓
انضباط	
دین داری	
مجموعی	
پلاچونوا	✓
۲۰۱۵	
اسلاو لیچوب	✓
۲۰۱۵	
واکر ایورن	✓
۲۰۱۵	
بوکمان	
۲۰۱۵	
لئون راس	✓
۲۰۱۴	
پلاسکووا	✓
۲۰۱۴	
کورتا ۲۰۱۴	✓
رولین	✓
۲۰۱۴	
امنیت الیسا	✓
۲۰۱۴	

انعطاف پذیری	✓
توجه به ویژگی های فردی	✓
تشویق	✓
انصاف	✓
جرئت ورزی	✓
ارتباط گرم	✓
عزت نفس	✓
احساس تعلق	✓
احساس امنیت	✓
هویت	✓
محبت	✓
سرمایه اجتماعی	✓
خودمدیریتی	✓
ادراک اجتماعی	✓
ویژگی معلم به عنوان الگو	✓
سبک رهبری	✓
الگیزه	✓
تجهیزات (رسانه)	✓
محتوای درس	✓
مشارکت دانش آموز	✓
روش تدریس	✓
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	✓
انضباط	✓
دین داری	✓
مجموعی	✓
خانگی ۲۰۱۴	✓
توری	✓
کازکا	✓
۲۰۱۴	✓
تسپیل	✓
۲۰۱۳	✓
فهبسی	✓
۲۰۱۲	✓
خرزای	✓
۲۰۱۰	✓
سی لوبی	✓
۲۰۱۰	✓
لوتبسی	✓
۲۰۰۱	✓
فراوانی	✓

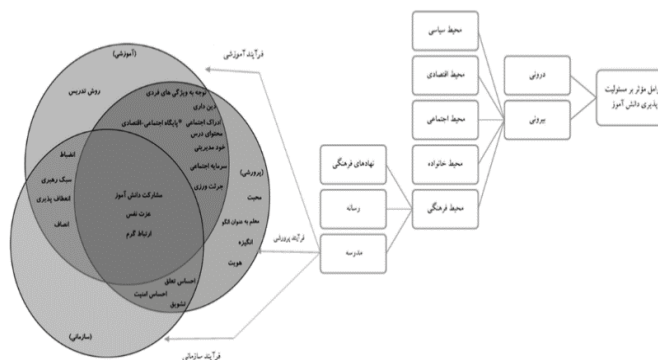

براساس پژوهش‌های صورت گرفته توسط پژوهشگران، بیشترین میزان فراوانی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان به ترتیب شامل روش تدریس معلم (۱۳ فراوانی)، محتوای درس (۱۰ فراوانی)، مشارکت دانش‌آموز در مدرسه (۹ فراوانی)، انگیزه دانش‌آموز (۸ فراوانی)، دین‌داری (۶ فراوانی)، انضباط (۵ فراوانی)، ویژگی معلم به‌عنوان الگو (۴ فراوانی)، پایگاه اجتماعی - اقتصادی (۴ فراوانی)، عزت نفس (۴ فراوانی)، انعطاف‌پذیری (فراوانی ۳)، سبک رهبری (۳ فراوانی)، سرمایه اجتماعی (۳ فراوانی)، هویت (۳ فراوانی)، ارتباط گرم (۳ فراوانی)، جرئت‌ورزی (۳ فراوانی)، احساس امنیت (۲ فراوانی)، احساس تعلق (۲ فراوانی)، محبت (۲ فراوانی)، خودمدیریتی (۲ فراوانی)، ادراک اجتماعی (۲ فراوانی)، تجهیزات (۲ فراوانی)، انصاف (۱ فراوانی)، تشویق (۱ فراوانی) و توجه به ویژگی‌های فردی (۱ فراوانی) است.

بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل دست‌نوشته‌ها نشان می‌دهد محیط‌های زیادی زمینه‌ساز رشد مسئولیت‌پذیری در فرد است. در واقع محیط بیرونی با تأثیر بر محیط درونی تأثیر بسزایی در تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری دارد. در این میان محیط مدرسه بیشترین توجه را از سوی پژوهشگران به خود جلب کرده است؛ بنابراین برای تبیین دقیق نقش مدرسه در مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ضروری است هر یک از فرایندهای سازمانی، آموزشی و پرورشی به‌صورت خاص مورد بررسی قرار گیرند. براساس نظر متخصصان سه نقش آموزشی، پرورشی و سازمانی مدرسه بر فرایند مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان اثرگذار است؛ این امر حاکی از اهمیت نقش‌های سه‌گانه مدرسه در رسیدن به اهداف غایی آموزش و پرورش است. بنابراین می‌توان گفت تمامی فعالیت‌ها و سیاست‌هایی که در داخل کلاس و بیرون کلاس توسط مربیان برای دانش‌آموزان تنظیم می‌شود، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان اثرگذار است. براساس تقسیم‌بندی صورت گرفته در مقاله که در راستای سهولت در تبیین میزان اثرگذاری هر یک از فرایندها در امر مسئولیت‌پذیری است، می‌توان گفت به ترتیب نقش پرورشی و آموزشی با بیشترین اهمیت و تأکید از سوی متخصصان تعلیم و تربیت در کنار نقش سازمانی می‌توانند از کارایی بالایی برخوردار باشند. بنابراین برای تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموز لازم است این سه نقش در کنار هم، همسو و هماهنگ به فعالیت بپردازند. همچنین از آنجایی که مربی نقش اثرگذاری در کارکرد پرورشی و آموزشی مدرسه دارد، لازم است مربی با هوشیاری بسیار، تمامی فرایندهای جاری در کلاس را با توجه به عوامل شناسایی شده تنظیم کرده و مهارت‌های لازم را برای ایجاد چنین روحیه‌ای در دانش‌آموزان کسب کند. در مدل مفهومی پژوهش به‌صورت دسته‌بندی شده، می‌توان عوامل زیر را بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه مؤثر دانست:

مدل مفهومی پژوهش

نمودار ۱. مدل مفهومی عوامل مؤثر بر مسئولیت پذیری براساس مبانی نظری پژوهش

منابع

- احمدی، م. (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی بر خودتنظیمی یادگیری دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه شهر زنجان. *مجله دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ۱۵ (۱)، ۱۲۰-۱۱۳.
- اسلامی، ف. (۱۳۹۱). *اثربخشی واقعیت درمانی گروهی بر کاهش سهل‌انگاری و افزایش مسئولیت‌پذیری در دانشجویان دختر مقطع کارشناسی دانشگاه علامه*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
- امیدیان، م؛ شکرکن، ح. (۱۳۸۱). *مقایسه حالت‌های چهارگانه هویت سردرگم، زودهنگام، مهلت‌خواه و کسب شده در متغیرهای مسئولیت‌پذیری، انگیزه پیشرفت، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه شهید چمران اهواز، خوزستان، ایران.
- ایزدی، ص؛ عزیزی شمایی، م. (۱۳۸۸). *ضرورت برخورداری دانشجویان از دانش شهروندی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فرایند جهانی شدن*. *نشریه انجمن مطالعات برنامه درسی ایران*، ۴ (۱۵)، ۸۲-۶۰.
- اینانلو، ز. (۱۳۹۳). *اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان از دید معلمان، دانش‌آموزان، اولیاء و مدیران شهر کرج*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران.
- بخشی، ک. (۱۳۸۸). *بررسی میزان اثربخشی آموزش مسئولیت‌پذیری به شیوه واقعیت‌درمانی بر بحران هویت دانش‌آموزان دختر متوسطه شیراز*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، فارس، ایران.

- بهرامی، ف؛ ملکیان، ح؛ عابدی، م. (۱۳۸۵). بررسی و مقایسه راهکارهای افزایش مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان دوره راهنمایی شهر اصفهان. *فصلنامه آموزه*، ۴ (۱۷)، ۶۴-۷۲.
- بهتویی، ل. (۱۳۸۲). بررسی تأثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی راهنمایی شهر تهران. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی. تهران، ایران.
- تورانی، ح. (۱۳۹۳). مدیریت فرایند مدار در مدرسه. تهران: انتشارات تزکیه.
- جلیلی، ص. (۱۳۸۹). تعیین اثربخشی آموزش به شیوه نظریه‌ی انتخاب گلاسر بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دوره‌ی راهنمایی شهرستان گرگان. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
- جورابلو، م. (۱۳۹۳). عوامل اجتماعی مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان منطقه ۴ تهران. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.
- چلیپی، م. (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*. ج ۵، تهران: نشر نی.
- چشمه، ا؛ سفیری، خ. (۱۳۹۰). مسئولیت‌پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده. *فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۱ (۱)، ۱۰۳-۱۳۰.
- حاج‌ملک، م. (۱۳۹۰). بررسی شیوه‌های تربیت کودکان مسئولیت‌پذیر از منظر قرآن و روایات. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
- حجتی، م. (۱۳۸۵). *اسلام و تعلیم و تربیت*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی، م؛ بابا زاده، س. (۱۳۹۳). تبیین نقش ویژگی‌های محیط شغلی و ساختار سازمانی مدارس بر تعهد سازمانی و تعهد حرفه‌ای دبیران. *فصلنامه علمی - پژوهشی روان‌شناسی مدرسه*، ۳ (۲)، ۴۷-۲۷.
- حسینی، ا. (۱۳۸۹). مقایسه مسئولیت‌پذیری اجتماعی انگیزش پیشرفت در نوجوانان دارای والدین شاغل و والدین غیرشاغل. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد تهران مرکز، تهران، ایران.
- حسینی، ق. (۱۳۸۲). تأثیر کانون‌های فرهنگی و تربیتی در ارتقا سطح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان عضو. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). مرکز آموزش مدیریت دولتی، چهارمحال و بختیاری، ایران.
- حیدریه‌زاده، س. (۱۳۹۸). بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهرستان یزد. *مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۴ (۳۰)، ۴۱-۵۶.
- خرم‌دل، س. (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین عزت نفس، خودمختاری و انصاف با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان. *فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۲ (۲)، ۱-۵.
- خواص، ا. (۱۳۸۵). *فلسفه اخلاق (با تکیه بر مباحث تربیتی)*. قم: دفتر نشر معارف.

- خوش‌بین، ی. (۱۳۹۰). بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
- داداشی کلایی، ف. (۱۳۹۵). تبیین اصول و روش‌های مسئولیت‌پذیری از دیدگاه اسلام و دلالت‌های تربیتی آن. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مازندران، مازندران، ایران.
- داوودی، م. (۱۳۹۰). نقش معلم در تربیت دینی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- درویشی، ع. (۱۳۹۴). تأثیر روش تدریس مشارکتی بر مسئولیت‌پذیری، پیشرفت تحصیلی و اعتماد به نفس دانش‌آموزان متوسطه شهر خرامه. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، فارس، ایران.
- دشتیاری، س. (۱۳۹۴). بررسی نقش خانواده و مسئولین مدرسه در میزان مسئولیت‌پذیر کردن دانش‌آموزان مدارس دخترانه مقاطع متوسطه شهر خلخال. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، اردبیل، ایران.
- دیدار، م. (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین سبک‌های فرزندپروری والدین با عزت نفس و مسئولیت‌پذیری نوجوانان پایه اول دبیرستان. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد واحد مرودشت، فارس، ایران.
- ربانی، ر؛ رضانی، م. (۱۳۸۵). بررسی تأثیر محیط بر رفتار فردی و اجتماعی از دیدگاه ابن خلدون. پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، ۶ (۱۳)، ۵۳-۷۲.
- رشیدی، ع. (۱۳۸۹). نقش نهادهای آموزش غیررسمی در شکل‌گیری ارزش‌های فردی و اجتماعی. مجله مهندسی فرهنگی، ۴ (۴۲-۴۱)، ۲۸-۳۶.
- رضایی کلانتری، م؛ حسن‌زاده، ر؛ موسوی جعفرکلایی، م. (۱۳۹۰). تأثیر مؤلفه‌های آموزش و پرورش در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان. فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، ۵ (۳)، ۵۱-۶۶.
- رضانی، ا؛ راد، ف؛ عباس‌زاده، م. (۱۳۸۹). بررسی رابطه میزان مصرف رسانه با میزان ناهنجاری رفتاری دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهر میانه. مجله مطالعات جامعه‌شناسی، ۸ (۸)، ۴۳-۵۶.
- روحانی دهکردی، س؛ باقری قلعه سلیمی، ا. (۱۳۹۱). مدرسه و نقش آن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها. نشریه معرفت، ۲۱ (۱۷۹)، ۹۵-۱۰۳.
- زارعی، ا. (۱۳۹۲). رابطه عزت نفس و مسئولیت‌پذیری با سازگاری اجتماعی در دانش‌آموزان متوسطه شهر مرودشت. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مرودشت، فارس، ایران.
- زند، ا. (۱۳۸۲). رابطه صمیمانه معلم و دانش‌آموز. ماهنامه رشد معلم، ۲۱ (۱۷۸)، ۳۳-۳۴.
- زادات، م. (۱۳۷۱). راهنمای پدران و مادران. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- سالاروند، ن. (۱۳۹۴). اثر پیش‌بینی‌کنندگی باورهای معنوی، مسئولیت‌پذیری و سرسختی روان‌شناختی بر میزان موفقیت تحصیلی دانشجویان. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.

- سبحانی‌نژاد، م؛ هاشم‌فردانش، م. (۱۳۷۹). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی ایران. *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، ۲۱ (۱۴)، ۹۵-۱۱۴.
- سبحانی‌نژاد، م. (۱۳۷۹). *مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی کنونی دوره ابتدایی ایران و طرحی برای آینده*. (رساله دکتری). دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- سبحانی‌نژاد، م؛ آب‌نیک، ز. (۱۳۹۱). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۹۰-۱۳۸۹. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۸ (۱)، ۵۹-۱۰۶.
- سعادت‌شامیر، ا. (۱۳۸۳). *بررسی ارتباط بین سبک‌های هویتی برزونسکی (اطلاعاتی، هنجاری، سردرگمی، اجتنابی) با سلامت عمومی و مسئولیت‌پذیری در دانشجویان دانشگاه‌های تهران*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تهران، تهران، ایران.
- سعادت‌شامیر، ا. (۱۳۸۷). *پیش‌بینی میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه دوم براساس خودکارآمدی و هوش معنوی*. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۱۴ (۴۸)، ۱۲۷-۱۴۵.
- سعادت‌شامیر، ا؛ زحمتکش، ز. (۱۳۸۵). *بررسی تأثیر آموزش راهبردهای ان‌ال‌پی بر میزان سلامت روان و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان شهر بجنورد*. *فصلنامه پژوهش‌نامه تربیتی*، ۸ (۸)، ۶۳-۷۸.
- سعیدی مقدم، ف. (۱۳۷۴). *رابطه بین ساخت تربیتی و مذهبی بودن خانواده با ارزش‌های اخلاقی (محبت، عفاف و مسئولیت‌پذیری) نوجوان تهرانی*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت معلم، تهران، ایران.
- سفیری، خ؛ چشمه، ا. (۱۳۹۰). *مسئولیت‌پذیری نوجوانان و رابطه آن با شیوه‌های جامعه‌پذیری در خانواده*. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۱۱ (۱)، ۱۳۰-۱۰۳.
- سلطان‌زاده، و. (۱۳۹۱). *رابطه مسئولیت‌پذیری اجتماعی و کار تیمی کارکنان دانشگاه ارومیه*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه ارومیه، آذربایجان غربی، ایران.
- سلمانی دستجرد، ا؛ همتی‌نژاد، م؛ رحمانی‌نیا، ف. (۱۳۸۷). *رابطه آموزش ضمن خدمت با خودکارآمدی معلمان تربیت‌بدنی*. *نشریه حرکت*، ۱۰ (۳۷)، ۱۹۳-۲۰۴.
- سلیمی، ا. (۱۳۹۰). *رابطه عملکرد خانواده و مسئولیت‌پذیری در نوجوانان دارای اختلالات بینایی و مقایسه آن با نوجوانان عادی*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، سمنان، ایران.
- سنجری کرهودی، ا. (بی‌تا). *مشارکت و عدم تمرکز در تصمیم‌گیری: رویکرد مدیریت مدرسه‌محوری*. *همایش اصلاحات در آموزش و پرورش*. ۱۹۴-۱۶۱.
- سیف، ع. (۱۳۸۷). *روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش*. تهران: انتشارات دوران.
- شکوهی یکتا، م. (۱۳۷۰). *تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی و روش‌ها)*. تهران: دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
- صافی، ا. (۱۳۸۴). *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه*. تهران: انتشارات سمت.

- صالحی، م. ۱۳۹۲. *تحلیل و ارزیابی میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر اصفهان به‌عنوان حوزه‌های از برنامه درسی بوج*. (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه کاشان، اصفهان، ایران.
- صالحی، م؛ نیازآذری، ک؛ معتمدی تلاوکی، م. (۱۳۸۸). تأثیر روش‌های فعال تدریس بر پیشرفت سواد خواندن دانش‌آموزان پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی استان مازندران. *فصلنامه نوآوری آموزشی*، ۳۲ (۶۹)، ۶۰-۹۷.
- عباس‌زاده، ر. (۱۳۸۰). *بررسی راه‌های پرورش حس مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان، مدیران و دانش‌آموزان مدارس راهنمایی شهرستان بناب*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، اصفهان، ایران.
- عبدی، ا. (۱۳۹۰). *رابطه انگیزه درونی با رضایت از زندگی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.
- علاقه‌بند، ع. (۱۳۸۱). *اصول مدیریت آموزشی*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- علی‌ضیائی، م. (۱۳۸۲). *بررسی علل کاهش انگیزه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان زرین‌شهر نسبت به فعالیت‌های پرورشی*. شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان.
- فتاحی‌بیات، ص. (۱۳۸۵). *بررسی آثار فناوری ارتباطی جدید بر تربیت اجتماعی*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.
- فتحی‌زاده، م. (۱۳۸۸). *بررسی رابطه بین فعالیت‌های پرورشی با مسئولیت‌پذیری اجتماعی و انواع آن در دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه ناحیه ۲ شهرستان سنندج*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
- فرهادی، ش. (۱۳۸۳). *تأثیر فعالیت در شورای دانش‌آموزی بر عزت‌نفس و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مدارس راهنمایی (عادی-دولتی) شهرستان کرج در سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
- فرهانی، ز. (۱۳۹۲). *بررسی تأثیر آموزش خانواده بر انگیزه پیشرفت تحصیلی، تقویت باورهای دینی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر پایه ششم تحصیلی ناحیه یک شهر اراک*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک، مرکزی، ایران.
- فقیهی، م. (۱۳۹۱). *رابطه هوش اخلاقی با مسئولیت‌پذیری و حمایت اجتماعی در بین دانشجویان کارشناسی ارشد مشاوره دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مرودشت، فارس، ایران.
- کاظم‌پور، ا. (۱۳۹۱). *تأثیر روش یادگیری مشارکتی در رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان*. *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی*، ۱ (۶)، ۸۷-۱۰۶.

- کاظمی، م. (۱۳۷۸). بررسی تأثیر فعالیت‌های فوق‌برنامه بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستان‌های شهرستان دماوند در سال تحصیلی ۱۳۷۷-۷۸. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی ساوه، مرکزی، ایران.
- کردلو، م. (۱۳۸۷). بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری نوجوانان دبیرستانی در خانه و مدرسه. مجله رشد مشاور مدرسه، ۱۳(۲)، ۴-۱۱.
- کریمی، ع. (۱۳۸۱). آموزش به‌مثابه پرورش (به‌بهانه طرح تلفیقی). تهران: وزارت آموزش و پرورش. پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- کریمی، ع. (۱۳۹۲). میزان مسئولیت‌پذیری و سبک‌های هویتی دانش‌آموزان دوزبانه با دانش‌آموزان تک‌زبانه ۱۴ تا ۱۸ سال شهرستان‌های تهران در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۹۲. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
- کوئن، ب. (۱۹۳۸). درآمدی بر جامعه‌شناسی (محسن ثلاثی مترجم ۱۳۸۸). تهران: نشر توتیا.
- گروه پژوهشی سازمان مدیریت و منابع انسانی. (۱۳۸۲). مبانی، چالش و الزامات مدیریت مبتنی بر مدرسه در آموزش و پرورش. تهران: وزارت آموزش و پرورش. پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- گلستانی، ل. (۱۳۹۳). بررسی رابطه تاب‌آوری و مسئولیت‌پذیری با جو عاطفی خانواده. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.
- لطف‌عطا، آ. (۱۳۸۷). تأثیر عوامل محیطی بر یادگیری و رفتار در محیط‌های آموزشی (ابتدایی) در شهر. فصلنامه مدیریت شهری، ۶(۲۱)، ۷۳-۹۰.
- مجلسی، (بی.تا)، بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. تهران: انتشارات اسلامیه.
- محسنی، م. (۱۳۶۷). مقدمات جامعه‌شناسی. تهران: نشر دیدآور.
- محمدیان، س. (۱۳۹۳). تحلیل روابط ساده و چندگانه بین هوش اخلاقی و سرمایه اجتماعی با میزان مسئولیت‌پذیری دانشجویان دانشگاه کاشان. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه کاشان، اصفهان، ایران.
- مدنی، ج. (۱۳۶۹). تاریخ تحولات سیاسی و روابط خارجی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقراض قاجاریه. ج ۲. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مشهدی، م. (۱۳۹۳). رابطه یادگیری گروهی با مسئولیت‌پذیری دانشجویان مؤسسه آموزش عالی و دانش ساوه در سال ۱۳۹۳. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد ساوه، مرکزی، ایران.
- مصباح‌یزدی، م. (۱۳۹۱). فلسفه اخلاق. تحقیق و نگارش احمد حسین شریفی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (ره).
- مصباح‌یزدی، م. (۱۳۹۱). نظریه حقوقی اسلام. تحقیق و نگارش محمدمهدی نادر قمی و محمدمهدی کریمی‌نیا. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

- مصطفوی، ح. (۱۳۶۰). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: نشر و ترجمه کتاب.
- مظفری چقامارانی، س. (۱۳۹۱). *رابطه تاب‌آوری با مسئولیت‌پذیری و پیشرفت تحصیلی دختران متوسطه شهرستان کنگاور در سال تحصیلی ۱۳۹۰*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
- معمدوزیری، ف. (۱۳۷۲). *تفویض اختیار. مجله تعاون، ۷ (۲۳)، ۱۹-۲۴*.
- معروفی، ی؛ یوسف‌زاده، م؛ بخشکار، ف. (۱۳۹۱). *رابطه بین مهارت‌های تفکر انتقادی و سلامت روانی دانش‌آموزان دختر دوره پیش‌دانشگاهی شهر همدان. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی همدان، ۱۹ (۱)، ۵۳-۶۱*.
- معصومی، م. (۱۳۹۲). *رابطه جرئت‌ورزی و مسئولیت‌پذیری با تمایز یافتگی دانشجویان دختر*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر، زنجان، ایران.
- مهدی‌زاده اقدم، د. (۱۳۸۲). *تصمیم‌گیری مشارکتی و تأثیر آن در سازمان‌ها. فصلنامه کار و جامعه، (۵۰)*.
- نصراصفهانی، ا؛ گلکار صابری، ر. (۱۳۸۷). *تفویض اختیار برنامه‌ریزی درسی و آموزشی به شورای معلمان مدارس در چارچوب مدیریت مدرسه‌محور. مجله پژوهشی - آموزشی اطلاع‌رسانی مدارس، ۱ (۴)، ۹۴-۹۹*.
- نظری‌نفوتی، س. (۱۳۹۱). *مقایسه سطوح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ورزشکار و غیرورزشکار پایه سوم راهنمایی از دیدگاه والدین و معلمان*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.
- نیری گلستانی، ر. (۱۳۸۴). *بررسی جامعه‌شناختی میزان وجدان‌کاری و احساس مسئولیت اجتماعی در بین کارآموزان اداره کل آموزش فنی و حرفه‌ای منطقه کرج*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال، تهران، ایران.
- وحید، ف؛ جهانبخش، ا؛ فرنی، ز. (۱۳۹۱). *بررسی عوامل مؤثر بر کسب مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه در شهر اصفهان. فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۶ (۶)، ۲۶-۵۱*.
- یارمحمدیان، م. (۱۳۷۷). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: یادواره کتاب.
- یاسمی‌نژاد، پ. (۱۳۹۳). *تأثیر آموزش هوش اخلاقی بر مسئولیت‌پذیری، همدلی هیجانی، اخلاق تحصیلی و بخشودگی بین فردی دانش‌آموزان دختر پایه سوم مقطع متوسطه*. (رساله دکتری). دانشگاه شهید چمران شهر اهواز، خوزستان، ایران.
- یحیی‌زاده جلودار، س. (۱۳۹۷). *اثر بخشی آموزش خودآگاهی بر هویت‌یابی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم. مجله روان‌شناسی و روان‌پزشکی شناخت، ۵ (۴)، ۵۲-۶۲*.

یعقوبی، ل. (۱۳۹۱). بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در آموزه‌های اسلام و دلالت‌های تربیتی آن برای معلمان. (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

- Blašková, M. (2014). "Influencing Academic Motivation, Responsibility and Creativity". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 159, 415-425.
- Buchanan, K., and Russo, R. 2015. "Going the extra green mile: When others' actions fall short of their Responsibility." *Journal of Environmental Psychology*, 42, 82-93.
- C. Loui, Michael., and Golnaz Hashemian. 2010. "Can Instruction in Engineering Ethics Change Students' Feelings about Professional Responsibility?." *Sci Eng Ethics*, 16, 201–215.
- Claudia, Lenuta Rusa.Sofia Chiricaa, Lucia Ratiua, and Adriana Babana. (2014). Learning organization and social responsibility in Romanian higher education institutions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 142, 146–153.
- Corno, L. (2000). Looking at homework differently. *The Elementary School Journal*, 100, 529-548.
- Ellis, S. P. (2003). *Introduction to organizational behavior*. McGraw – Hill.
- Eva Imania, Eliasa. (2014). Increasing Values of Teamwork and Responsibility of the Students through Games: Integrating Education Character in Lectures. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 123 (2014), 196–203.
- Escartí, A., Wright, P. M., Pascual, C., & Gutiérrez, M. (2015). Tool for Assessing Responsibility-based Education (TARE) 2.0: Instrument revisions, inter-rater reliability, and correlations between observed teaching strategies and student behaviors. *Universal Journal of Psychology*, 3(2), 55-63.
- Fucci,S, a., and Cavaletto,G,M. (2012). Educational choices of the elites. autonomy and responsibility of Italian and foreign children between family and school. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 4990 – 4994.
- Greenberg, J. and R.baron. (2000). *Behavior in Organizations*. Londen: Prentic-Hall International Inc.
- Gul, R. s. Cassum, A. Ahmad, S. Khan, T. saeed, and Y. parpio. (2010). "Enhancement of critical thinking in curriculum design and delivery: A randomized controlled trial for educators". *Procedia social and Behavioral sciences*, 2(2), 3219-3225.
- Jovanović, Slavoljub. Zivkovic. a. Ljiljana, Sladjanaa Andjelković, Dragicaa Gatarić, and Stanislavljević Zorica Petrović. (2015). "To the environmental responsibility among students through developing their environmental values". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171, 317–322. Doi: 10.1016/j.

- Kakabadse, Andrew. And N. Kalu. (2009). *Citizenship A Reality Far From Ideal*, Cranfield University, UK And Auburn University, US, Published By Palgrave Macmillan Palgrave Macmillan in the US is a division of St Martin's Press LLC, New York.
- Khine, Myint Swe. And Atputhasamy. (2005). "*Self-perceived and students perceptions of teacher interaction in the classroom*". A paper presented at the conference on Redesigning pedagogy: Research, policy, practice, Singapore, 30 may to 1 June 2005.
- KharraziF, k., and Delgoshaeaa, y.(2010). Cognitive approach towards education and its impact on social responsibility of pre-school children. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 2174–2177.
- Khany, R., and Marzieh Ghoreishi. (2014). One the Relationship between Teachers' Sense of Responsibility and Transformational Leadership Style. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 136, 302 – 307.
- Killen. (1998). "Creating Positive Interpersonal Relationships in the Classroom. Effective Teaching Strategies". *Lessons from Research and Practice*, 70-73.
- Kurta, Hakan, Fatih Güngörb, and Gülay Ekicic. (2014). "The relationship among teacher efficacy, efficacy regarding teaching, and responsibility for student achievement". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 21, 802 – 807.
- Lenuta Rusa, C., Chiricaa,S., Lucia Ratiua, and Adriana Babana. (2014). Learning organization and social responsibility in Romanian higher education institutions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 142, 146 – 153.
- Lewis, R. (2001). "Classroom discipline and student responsibility: the students' view". *Teaching and Teacher Education*, 17, 307-319.
- Lipman, Matthew. (1988). "Critical thinking: what can it be? Montclair state College". *Institute for critical thinking*, 3-15.
- Locke, E. A. and G. P. Latham. (2005). "Goal setting theory building by induction", in: K. Smith & M. A. Hitt (Eds.), *Great minds in management: the process of theory development*, New York: univ. press of oxford: 128-150.
- Lunenburg, Fred C. & Ornstein, Allan C. (2008). *Educational Administration: Concepts and Practices*. Belmont, CA: Wadsworth.
- MacLeod, J. (2018). Professional Responsibility in an Age of Alternative Entities, Alternative Finance, and Alternative Facts. *Transactions: The Tennessee Journal of Business Law*, 19(1), 227-259.
- Platonova, A. and Kokarevich, M. (2015). Formation of Collective Responsibility Principles in Higher Professional Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 206, 434–439.

- Rolina, N. (2014). "Developing Responsibility Character for University Student in EC through Project Method". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 123, 170–174.
- Safavi, M. A. Honarmand, A. Omid, and H. Shetabi. (2012). "Comparison of different methods of teaching for residents of anesthesiology". *Iran I Med Educ*, 11(9), 1312-17. [Persian]
- Skinner, Don. 2010. "Effective Teaching and Learning in practice." Library of congress cataloging in publication data.
- Slavoljub, J., Zivkovic. a. Ljiljana, Sladjanaa Andjelković, Dragicaa Gatarić, and Stanisavljević Zorica Petrović. (2015). To the environmental responsibility among students through developing their environmental values." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 171, 317 – 322. doi: 10.1016/j.
- Torii Caciuca. and Viorica. (2014). Reflections on the Ways to Build up Responsibility towards Nature in Primary School. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 149, 136 – 141. doi: 10.1016/j.
- Vacharaporn. and Choeisuwana. (2015). "Association of Interest in Receiving Information, Society's Support and Energy Saving Responsibility with Energysaving behavior of the Nursing Students at The Royal Thai Navy College of Nursing. 7th World Conference on Educational Sciences, (WCES-2015), February, Novotel Athens Convention Center, Athens, Greece". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, 1031–1036. Doi: 10.1016/j.
- Voegtlin, C. (2016). What does it mean to be responsible? Addressing the missing responsibility dimension in ethical leadership research. *Leadership*, 12(5), 581-608.
- Warton, P. M. (2001). "The forgotten voices in homework: views of students". *Educational Psychologist*, 36(3), 155-165.
- World Health Organization. (2009). Preventing violence by developing life skills in children and adolescents. World Health Organizatio. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44089>.
- Yesil, R. (2013). "The evaluation of responsibility education strategies of primary school teachers". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 106, 2775–2787.